

“AL-HAKIM AT-TERMIZIY ” MAQBARASI.

Eshpo‘latova Shamsiya

Otayeva Mohinur

Termiz davlat pedagogika instituti talabalari.

Annostasiya: Ushbu maqolada Termiz shahrining vujudga kelishi, hukmdorlar tomonidan bosib olinishi, hozirgi kundagi holati, u yerda joylashgan ziyoratgohlar, Al-Hakim at-Termiziy haqida malumot, Al-Hakim at –Termiziy maqbarasi haqida malumot, olib borilgan izlanishlar, o‘zbek va chet ellik olimlarning olib borgan izlanishlari, Maqbaraning hozirgi kunda qanday vazifani o‘tishi, nima maqsadda qurilganligi haqida malumotlar berilgan.

Annotation: This article provides information on the origin of the city of Termez, its conquest by various rulers, its current status, the pilgrimage sites located there, details about Al-Hakim at-Termizi, and the mausoleum of Al-Hakim at-Termizi. It also covers the research conducted on these topics, including studies by both Uzbek and foreign scholars, the current role of the mausoleum, and the purpose for which it was constructed.

Tayanch so‘zlar: Termiz shahri, Temuriylar, Shayboniylar, Al-Hakim at Termiziy, Al-Hakim at Termiziy maqbarasi,

Termiz shahar-Termiz forscha so‘z bo‘lib “o‘tish qismi” degan manoni bildiradi. O‘zbekiston Respublikasining Surxandaryo viloyatidagi shahar, viloyat markazi Amudaryoning o‘ng sohilida, O‘zbekistonning janubiy qismida, Afg‘oniston chegarasiga yaqin o‘rtacha 310 m balandlikda joylashgan. Xalqaro daryo porti. Maydoni 27,8 km kv. Iqlimi kontinental, issiq va quruq, yozi jazirama issiq, qishi iliq va qisqa.

Qadimgi Sharq sivilizatsiyaning shakllanishida Termizning o‘ziga xos o‘rni bor. Ko‘hna Termizning qal‘a qismida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalari va yozma manbalarning tahliliga ko‘ra shaharga mil.avv 1ming yillikning o‘rtalarida asos solingan. Tarixda Sug‘diyona, Xorazm, Marg‘iyona va Parfiya davlatlari bilan madaniy va savdo aloqalari deb borgan. Topimalardan malum bo‘lishicha Hindiston bilan aloqasi juda faol va uzviy bo‘lgan.

Hofizi Abruyning yozishicha shahar nomi ”Taramastxa”(baqtriycha “narigi sohildagi manzil”) so‘zidan olingan bo‘lib asrlar davomida (Antioxiya, Demetriyas, Tarmid, Tarmiz, Tami, Tamo.) X asrdan kelib Termiz deb nomlangan. Termiz mil.avv 3-2 asrlarda kelib Baqtriyaning eng rivojlangan, siyosiy iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lgan.

Termiz Kushonlar davlatining muhim shahri va buddizm markazlaridan biri bo‘lgan shaharni Termizshohlar idora qilgan. O‘sha davrdan boshlab Termizshohlar

hokimligining poytaxti bo`lib turgan .Arablar bosib olgan davrda (686-704)Termiz 70-gektarga yaqin maydonni egallagan.

X-asrda yozilgan "Hudud ul-olam" asarida "Termiz Jayhun bo`yidagi ko`rkam va obod shahar.Qal`asi daryo bo`yida ,ulkan bozori mashhur , Xuttalon va Chag`oniyon ahli shu yerdan savdo qiladi " deb tariflagan.

Termiz vaqti-vaqti bilan g`aznaviylar ,qoraxoniylar , qoraxitoylar, saljuqiylar,xorazmshohlar davlatlari tarkibida bo`lgan.1220-yilda Termiz mo`g`ullar tomonidan vayron qilinib tashlangan.

Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida qayd qilinishicha Termiz aholisi mo`g`ullarga qattiq qarshilik ko`rsatgan va shu bois shahar "Madinat ur-ifol"(Mardlar shahri)deb ham atalgan.

Mo`g`ullar istilosidan so`ng XV asrda Termiz Surxandaryo sohilida yangidan qad ko`targan. Amir Temur davrida Termiz Surxandaryo vohasi bilan birga (1370)Temuriylar davlati tarkibida kirgan.1407-yil Xalil Sultin farmoni bilan Termiz qal`asi qayta tiklanadi. 1504-1505-yilda shaharni Shayboniyxon egallaydi.Keyinchalik turli sulolalar tasarrufida bo`lib XVIII asrning 2-yarmidan shahar o`zaro urushlar natijasida butunlay vayron qilingan.Faqat uning atrofidagi Pattakesar va Solihobod qishloqlari saqlanib qolgan . Termiz, O`zbekistonda joylashgan qadimiy va tarixiy ahamiyatga ega , bir shahar bo`lib ,Turkiyadagi ko`plab muhim tarixiy obidalarni o`z ichiga oladi. Quyidagi tarixiy obidalar Termizda joylashgan.Termiz arxeologiya muzeyi, Termiz qal`asi, Xo`ja Ibrohim Ota maqbarasi, Boysun tepaliklari, Sulton Zahriddin Bobur maqbarasi, Murchbobo maqbarasi, Aleksandr Nevskiy provlav cherkovi, Viloyat tarixi va madaniyati Davlat muzeyi, Al-Hakim at Termiziy maqbarasi, Eski Termiz qal`asi ,Talitog`ora yodgorligi, Chingiztepa yodgorligi ,Ayritom yodgorligi, Qoratepa buddizm ibodatxonalar markazi, Fayoztepa buddaviylik etupasi, Zulkifl maqbarasi, Qirqqiz qal`asi, Kokildor xonaqohi, Sulton Saodat majmuasi, Uchqizil ko`li kabi tarixiy obyektlari mavjud bo`lib hozirgi kungacha saqlanib qolgan va arxeologik ishlar olib borilmoqda.

Al-Hakim at Termiziy – to`liq ismi Abu –Abdullox Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir hakim Termiziydir.U IX asrda yashagan bo`lib yoshlik yillarda o`z yurtida taniqli olimlardan bilim olgan .Ilmini takomillab turish maqsadida Sharq mamkakatlarining ko`plab shaharlariga jumladan Balx , Nishopur, Bag`dod, Makka va Madinada bo`ladi.O`sha davrning yirik allomalari bilan ilmiy bahs va munozaralarda ishtirok etadi. Termiziy qalamiga mansub asarlar ko`p. U 400 dan ortiq asar yozgan ,ulardan 60 ga yaqini bizgacha yetib kelgan.Ular orasida Muhammad s.a.v xadislari bag`ishlangan."Navodir al, usul fi marifat aqbor Rasul"(Rasulloh xabarlarini bilishda nodir usullar), "Kitob xaqiqat al-odamiya"(Insoniyat haqiqati to`g`risida kitob), "Adab un nafs "(Nafs odobi), "Xitob ul haj va asrorixi"(Haj va ularning sirlari), "Kitob us-so alot

va Magesuduxo”(Namoz va uning maqsadlari) , “ KItoib ul –juma al-lozim marifatiho”(Bilish lozim bo'lgan jumlar) ,”Xatm ul avliyo” kabi asarlari mashhur.

“Xatm ul avliyo” asarida Termiziyning valiylik haqidagi qarashlari keng bayon qilingan.Valiylikning haqqoniyligi uning nubuvvat(payg'ambarlik)bilan bog'liq bo'lgan jihatlari asarning bosh mavzusi hisoblanadi. Termiziyning fikricha aql zakovat o'zlashtira oladigan eng oliy bilim marifat yoki hikmatdir, bu inson qalbini yorituvchi “ilohiy nur”dir.Turfa ilmlarning o'qib o'rganish jarayonida uni egallash mumkin, ammo aql marifat Allohning o'zi yaratgan zotlarga nasib qiladi. Termiziy so'fi avliyolarni ana shunday zotlar sirasiga kiritiladi. Ilm- fanning turli sohalariga mashhur bo'lganligi uchun Termiziyning zamondoshlari “Al-Hakim” deb ulug'lagan. Al –Hakim at –Termiziy IX-asr oxiri X asr boshlarida vafot etgan.Uning qabri ustida maqbara qurilgan va mana shu maqbara atrofida IX-XV asrlarga Al-hakim at -Termiziyning memoriy majmuasi bunyod etilgan. Masjid, maqbara, xonaqoh,qo'riqxon kabi binolardan qurilgan. Dastlab xom g'ishtdan Hakim Termiziyning o'zi mudarris qilgan xonaqoh qurilgan.Allomaning vafotidan so'ng uning qabri ustida maqbara qurilib muqaddas ziyoratgohga aylantirilgan. Maqbara shimolida I-XII asrlarda 3 gumbazli, ravoqli yo'lak qurilishidagi namozgoh masjidi ham bir nechta qo'shimcha xonalar qo'shilgan. Masjidning g'arbiy devoir markazida keng mehrob bor. Undagi bo'rtna yozuvlar, sopol shakllar oraliq zamindagi o'yma ganch bezaklar o'ziga xos. Masjid ustunlari g'ishtdan bezakli qilib terilgan. Masjiddan ravoq orqali maqbaraga o'tilgan. Maqbara ichi ganch o'ymakorligida gilam nusxa bezakdan serhasham pardozlangan. Maqbara ichidagi oq marmar sag'ana temuriylar davridagi tosh o'ymakorligi sanati yuksak namunasidir.Sag'ana 3 pog'onali asosi islomiy nashq va yozuvli xoshiyalar bilan o'rta qismidagi 3 mexrobiy tokchanning markaziy qism muqaddas ko'chalar bilan , 2 yoni shamchiroq tasniri bilan bezatilgan sag'anadagi yozuvlarda Termiziy xayot va faoliyati tavsiflangan. Temuriylar hukmronligi davrida (XV asr) xonaqoh, baland asos(balandligi 1,5 m) ustida pishiq g'ishtdan qayta qurilgan. Al-Hakim at-Termiziy memoriy majmuasida 1955-1957-yillarda rekonstruksiya ishlari olib borilib, majmua 15 asr holatiga qaytarilgan.1980-1981-yil, 2001-2002-yil 2006-2010-yil va nihoyat 2016-2017- yillarda keng kamrovli restavratsiya ishlari amalga oshirilib majmua hududi obodonlashtirildi. Karmanalik ustalar tomonidan bunyod etilgan yangi marmar sag'ana o'rnatildi , eski temuriylar davrida joylashgan Termiz va Termiziy tarixi muzeyiga namoyish etilmoqda.

Al-Hakim at-Termiziy maqbarasi va uning tarixiy ahamiyatini o'rganishda bir nechta taniqli olimlar va tarixchilar ishtirok etgan.Ular orasida quyidagilarni aytish mumkin.

1.Muhammad Taqiy al Naqshbandi-Termizdagi Islom madaniyati va tarixiy obidalarini o'rganish bilan shug'ullanadigan muhim ilmiy shaxs.U Markaziy Osiyodagi Islomshunoslik va tarixni o'rganish bo'yicha bir qancha ilmiy ishlarni amalga oshirgan.

2.Zahriddin Muhammad Bobur-o`zining tarixiy asarlarida jumladan “Boburnoma” asarida Termiz va uning tarixiga alohida etibor bergan .Uning asarlarida Termizning diniy va madaniy ahamiyati haqida malumotlar mavjud.

3.A.A.Semenov-Sovet davrida Termiz va uning tarixini o`rganishga katta hissa qo`shgan arxeolog va tarixchi. U Markaziy Osiyo arxeologiyasiga oid bir nechta muhim ilmiy ishlarni amalga oshirgan.

4.S.A.Pugachenkova-Termiz va uning atrofidagi qadimiy yodgorliklarni o`rganish bo`yicha ko`plab taqqiqotlarni amalga oshirgan sovet arxeologi. U shuningdek Al-Hakim at-Termiziy maqbarasining tarixiy va madaniy ahamiyatini tahlil qilgan.

5.H.A.Urazbaev-O`zbekistonlik arxeolog va tarixchi, Termiz va uning atrofidagi qadimiy yodgorliklar, shu jumladan Al-Hakim at-Termiziy maqbarasini o`rganishga katta hissa qo`shgan.BU olimlar Termiz va uning tarixiy yodgorliklarini o`rnagan va Al-Hakim at-Termiziyning maqbarasi hamda uning tarixiy va madaniy ahamiyatini o`rganishda faol ishtirok etgan.

Al-Hakim at Termiziy va uning maqbarasi haqida chet ellik olimlar tomonidan yozilgan bir qancha asarlar mavjud.Ushbu asarlar Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy merosi, tasarufidagi o`rni hadis ilmiga qo`shgan hissasi va uning Termizdagi maqbarasining ahamiyatini o`rganadi. Bazi chet ellik olimlar va ularning Al-Hakim at - Termiziy haqida yozgan asarlari quyidagilar :

John Renard – U tasavvuf va islom ilmi bo`yicha mashhur olimdir.Renard Al-Hakim at –Termiziyning tasavvufdagi o`rni haqida maqolalar va tadqiqotlar yozgan.

Al-Hakim at-Termiziy maqbarasi Termiz shahrida joylashgan bo`lib shahar markazidan 5 km masofada joylashgan . Al-Hakim at-Tirmiziy maqbarasi, Termiz shahridagi muhim diniy va tarixiy obidalaridan biridir. Uning maydoni va qurilishi o`ziga xos xususiyatlarga ega. Maqbara atrofida keng, tartibga solingan maydon mavjud bo`lib, bu yerda ziyorat qilish uchun kelgan odamlar uchun tinch va hurmatga sazovor muhit yaratilgan. Maydon quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Maqbara va atrofidagi maydon – Maqbara o`zi katta, baland minora va go`zal arxitekturaga ega bo`lib, uning atrofida xiyobonlar va yasalgan bog`lar mavjud. Maydon, asosan, ziyorat qilish uchun moslashtirilgan va tashrif buyuruvchilarni hurmat bilan qarshi olishga mo`ljallangan.

2. Ziyoratgoh va bog`lar – Maqbara atrofida gulzorlar va ko`plab yashil hududlar mavjud. Bu joyning estetik jihatlari va diniy ahamiyati ziyoratchilar uchun tinchlik va huzur beradigan atmosferani yaratadi.

3. Tarixiy elementlar – Maqbara atrofida boshqa tarixiy yodgorliklar va madrasa, masjid kabi arxitektura ob'ektlari ham mavjud bo`lishi mumkin, bu esa joyning diniy va madaniy ahamiyatini oshiradi.Maydonning umumiy ko`rinishi xushnudlik va diniy maqsadlar uchun moslangan, qadr-qimmatli joy hisoblanadi. Shuningdek, maqbara

atrofidagi hududlar ziyoratchilar uchun quyoshdan himoya qiluvchi soyali daraxtlar bilan bezatilgan.

Al-Hakim at-Tirmiziy maqbarasi, asosan, Al-Hakim at-Tirmiziy (d. 869–d. 950) nomidagi mashhur islom olimi va tasavvuf shayxining xotirasini abadiylashtirish maqsadida qurilgan. U, islom ilm-fanining rivojiga, xususan hadis va tasavvuf ilmiga katta hissa qo'shgan. Maqbaraning qurilishidagi asosiy maqsadlar quyidagilar:

1. Ilmiy va diniy merosni abadiylashtirish: Al-Hakim at-Tirmiziy, hadislarni jamlash va tasavvuf haqida yozgan asarlari bilan mashhur. Maqbara uning ilmiy merosini qadrlash, uning islomga qo'shgan hissasini e'lon qilish va keyingi avlodlarga uni tanitish maqsadida qurilgan.

2. Ziyoratgoh sifatida: Maqbara, ziyoratchilar uchun diniy joy sifatida qurilgan. U, odamlarni diniy inoyat va baraka izlab, Al-Hakim at-Tirmiziyning maqbarasiga tashrif buyurishga chaqiradi. Bu joy tasavvuf va diniy hayotni chuqur anglash va ruhiy poklanish uchun ahamiyatli markaz hisoblanadi.

3. Madaniy va tarixiy ahamiyatni saqlash: Maqbara Termizning tarixiy va madaniy merosining bir qismidir. Shuningdek, bu joy Islomning yirik olimlaridan birining xotirasini saqlashga qaratilgan muhim madaniy yodgorlik hisoblanadi.

4. Maqsadli qadrlash: Maqbaraning qurilishi nafaqat diniy ahamiyatga ega, balki u Al-Hakim at-Tirmiziy va uning o'rgatgan tasavvufiy va ilmiy prinsiplarini yod etish, shuningdek, uning ahamiyatini hurmat qilish uchun qurilgan. Shunday qilib, maqbara Al-Hakim at-Tirmiziy hayoti va ilmiga bo'lgan hurmatni aks ettiradi va uning xotirasini abadiylashtirishga xizmat qiladi.

Al-Hakim at-Termiziy maqbarasi hozirgi kungacha turizm va ziyoratgoh vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Лурье .П.Б. Истори́ка лингвистический анализ согдийской топонимики. СПб. 2004.

2. Hofizi Abruy “ Tarixi mulk “ XV asr.

3. Al-Muqaddasi “Hudud ul-olam” X asr.

4. Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” XV asr .

5. Surxandaryo viloyatining turistik yo`nalishiga kiritilgan tarixiy memoriy, arxeologik va ekologik obyektlari haqida malumot 2021.02.18.

6. Al-Hakim at-Termiziy haqida tarixiy ma'lumotlar o'rganilgan eski qo'lyozmalar, hadis kitoblari va biografiyalar.

7. Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, al-Qushayriy kabi hadis ilmi va sufizmga oid muhim asarlar.

8. Qadimiy sayohatchilar va muqaddas ziyoratgohlarni tasvirlovchi sayohatnomalar, masalan, al-Istaxri, Ibn Hawqal kabi musulmon sayohatchilarining asarlari.